

Zorana Antonijević¹

Univerzitet u Novom Sadu²
Asocijacija centara za interdisciplinarne i multidisciplinarne
studije i istraživanja – ACIMSI, Centar za rodne studije

UDK
305-055.2:004.738.12
141.72:[004.738.5:316.472.4(497.11)]
305-055.2:[316.774:004.738.12(497.11)]

STRATEGIJE KIBERFEMINIZMA: FEMINIZAM NA DRUŠTVENIM MREŽAMA U SRBIJI

APSTRAKT Od industrijske revolucije do danas tehnološki razvoj utiče na opšti društveni razvoj, uslove života, kao i na društvene teorije i prakse. Od značajnih farmaceutskih otkrića, do pojave novih sredstava komunikacije i transporta, tehnološka dostignuća menjala su načine mišljenja i delovanja, poslovne, prijateljske, pa i seksualne odnose. Nove tehnologije, posebno pojava interneta, a zatim i društvenih mreža kao što su Fejsbuk (Facebook) i Tviter (Twitter), imale su dramatičan uticaj i na prakse feminizma. Rad se bavi vezom između feminizma i savremenih tehnologija, definisanjem teorijskog okvira i praksom kiberfeminizma (cyberfeminism) i njegovim uticajem na savremenu feminističku praksu i teoriju. Dat je i kratak osvrt na kiberfeminističke prakse u Srbiji, posebno one koje doprinose širenju feminističkih ideja.

Ključne reči: feminizam, kiborg, kiberfeminizam, društvene mreže

UVOD: KAKO DEFINISATI KIBERFEMINIZAM

Osim što je politička i filozofska, čovek 21. veka je postao i tehnološka životinja. Od protofeministkinja (Milojević 2011, 27) do kiberfeminizma, celokupna feministička teorija i praksa bila je zasnovana na pronalaženju najboljih strategija pomoću kojih će se žene izboriti za bolji položaj u društvu nasuprot dualističkoj, hijerarhijskoj, patrijahalnoj podeli sveta, koja ih je stavljala u podređeni položaj „drugog”. Ipak, od rasprave započete u 16. veku „Da li su žene ljudi?” (Bok 2005) do uticaja koje savremena tehnologija ima

¹ E-mail: zorana.antonijevic@gmail.com

² Autorka je doktorandkinja na Univerzitetu u Novom Sadu.

na naš svakodnevni život, prošlo je nekoliko stotina godina. Da li su tokom borbe za priznavanje sopstvenog razuma, žene izgubile telo i kročile u svet mašina, gde pol i rod više ne znače ništa? Danas su produkcija i reprodukcija, komunikacija i interakcija, odnosno većina naših realnih kontakata i aktivnosti omogućeni i/ili posredovani mašinama. Ima li u takvom svetu mesta za feminizam kao društveni pokret, teoriju i praksu koja teži egalitarnom društvu, bez hijerarhije među polovima, rodni režima i odnosa moći, bez diskriminacije i opresije? Feministkinje koje deluju unutar pokreta definisanog kao kiberfeminizam na ovo pitanje daju pozitivan odgovor. One smatraju da je spajanje tehnologije i feminističkih ideja i praksi očekivan proces s obzirom na uticaj novih tehnologija na naš svakodnevni život.

Sam izraz kiberfeminizam (*sajberfeminizam – cyberfeminism*)³ nastao je spontano i istovremeno od strane više teoretičarki feminizma, pod uticajem teksta Done Haravej (Donna Haraway) „Manifest kiborga” („A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century”) koji je prvi put objavljen 1984. godine (Lykee 2010). Kiberfeminizam možemo da definišemo ne samo kao teoriju koja preispituje odnos žena i tehnologije iz različitih uglova feminističkih teorija, već i kao delovanje žena na mreži (*on the net*) kao aktivistkinja, umetnica, spisateljica i/ili hakerki. Drugim rečima, kiberfeminizam označava feminističku praksu u virtuelnom kiber prostoru, posebno na internetu (Wolmark 2003, 224). Jedna od grupa koje se smatraju rodonačelnicama kiberfeminizma OBN (*Old Boys Network*) smatrala je da kiberfeminizam ima veći kapacitet od bilo kog drugog feminističkog pokreta, teorije i prakse da bude otvoren za utopijsko viđenje sveta i njegovo političko menjanje. Pošto je feminizam društveni pokret/teorija/praksa koja se bavi pravima „žena da same odrede svoje mesto u društvu zarad razvoja sopstvene ličnosti, a time, i na tome se uvek iznova inisistiralo, i zarad pospešivanja opšteg dobra” (Bok 2006, 139), određivanje mesta žena u novom kiber-svetu je sasvim očekivano. Druga rodonačelnica pokreta je australijska umetnička grupa VNS Matrix. Njihov *Manifest kiberfeminizma za 21. vek* bio je reakcija na tehnofobičnost ženskog pokreta i teorije, pre svega, spiritualnog ekofeminizma, ali i drugih radikalnih feminističkih pokreta čije su zahteve

3 Autorka se opredelila za izraz *kiberfeminizam*, koji, iako je u upotrebi, nije toliko čest kao izraz *sajberfeminizam*. U samom tekstu, izraz *kiberfeminizam* ima isto značenje kao izraz *sajberfeminizam*.

upućene ženama kiberfeministkinje smatrale rigidnim i krutim. Konačno oslobođene tela i seksualnosti u kiber-prostoru, kiberfeministkinje su mogle da sanjaju i zamišljaju svet bez hijerarhija i okova telesnog, gde slobodan protok informacija i povezivanja ljudi ukida sva ograničenja. Stoga je njihova definicija kiberfeminizma i njegove Nove utopije zapravo antidefinicija, otpor svrstavanju u bilo kakve okvire. Istovremeno, praksa prvih kiberfeministkinja uglavnom se oslanjala na rad umetnica u muzici, književnosti i filmu, prvenstveno kroz naučnu fantastiku i pank muziku, ali i feminističke kritike moderne tehno-kulture: video igrice, na primer. Prve kiberfeministkinje su želele da šokiraju i promene klasično poimanje mesta žene u kiber-prostoru kroz ženske kiber-junakinje, seksualizirane i maskulizirane „moćne žene”, ženske avatare, trans ili figure bez roda („Old Boys Network”; „VNS Matrix”). Tako je

„kiberfeminizam započeo sa jakim tehnoutopijskim očekivanjima da će nove, elektronske tehnologije ponuditi ženama novi početak da kreiraju novi jezik, programe, platforme, slike, fluidne identitete i višestruke definicije subjekta u kiber-prostoru” (Fernandez and Wilding 2002, 21).

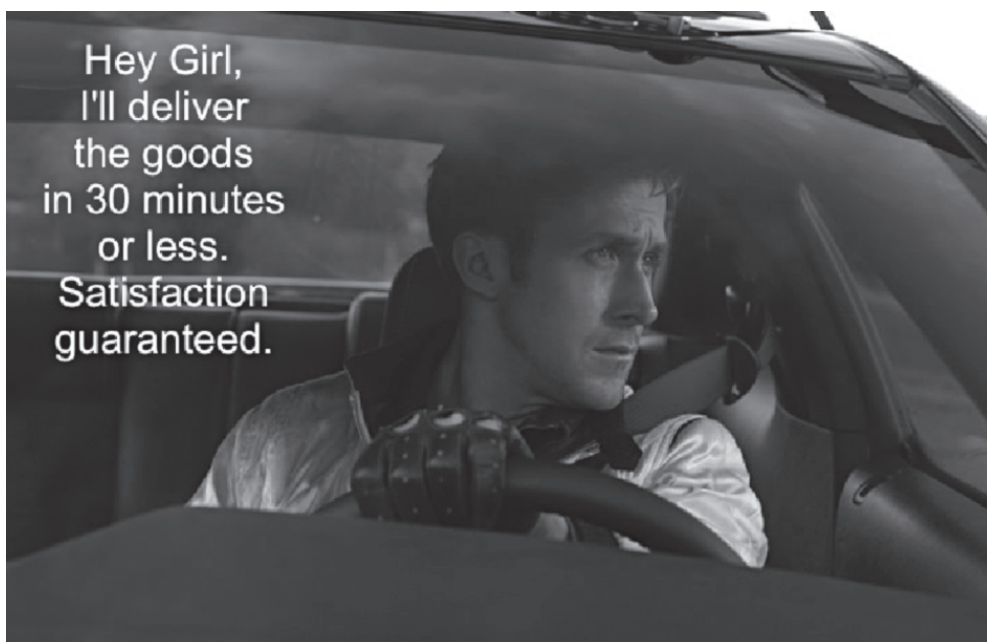
Međutim, iako se trudio da raskine sa tradicijom prethodnih feminističkih pokreta, kiberfeminizam je preuzeo neke od strategija već razrađenih kroz delovanje radikalno feminističkih i drugih grupa, iako ove strategije nisu podrazumevale rodno neutralne prostore ili prostore iz kojih je rod proteran, već nove ženske prostore: imejl liste, diskusione grupe i blogove na feminističke teme (Vajlding 2004, 86). Danas su ove strategije stalna praksa kiberfeminističkih teoretičarki i aktivistkinja, a njihovo sredstvo za postizanje cilja: strast, bes, humor, parodija i ironija (Filipovic 2013).

„Kao feministkinja koja se distancirala od tradicionalno shvaćene ženskosti i koja je osnažena novim oblicima subjektiviteta, „riot girls’ znaju kako da dobro upotrebe politiku parodije: ona može potencirati svoju ženskost na ekstremni i ekstremno iritirajući način” (Braidotti 1996, 9).

Jedan od primera kako strategija humora i parodije može da pomogne u popularizaciji i širenju feminističkih ideja je i blog pod nazivom Feminista Rajan Gosling (Feminist Ryan Gosling Blog). Blog je pokrenula studentkinja sa Univerziteta Viskonsin Danijela Henderson (Danielle Henderson). Ona je učeći i usvajajući različite feminističke teorije na studijama roda došla na ideju

da na ironičan i humorističan način te ideje promoviše. Lik glumca Rajana Goslinga nije slučajno odabran: njegov obožavatelj Daglas Rajnhart (Douglas Reinhardt) pokrenuo je blog Fuck Yeah! Ryan Gosling uz obrazloženje da je to blog o „najzgodnijem, najspremnijem, najkul dasi posle mene – Orsona Velsa”. Svaka fotografija Rajana Goslinga počinjala je obraćanjem „Hej, devojko” (u tonu u kakvom momci na ulici dobacuju devojkaма seksističke i druge komentare) i sadržavala mačo izjave sa jasnim seksualnim aluzijama (Fuck Yeah! Ryan Gosling Blog).

Slika br. 1: „Hej, devojko, isporučujem stvari u roku od 30 minuta ili kraće.
Zadovoljstvo zagarantovano.”

(Izvor: Fuck Yeah! Ryan Gosling Blog)

Autorka bloga Feminista Rajan Gosling imala je ideju da se poigra sa Rajnhartovim mačističkim stavovima pa je izjave na fotografijama glumca koristila da promoviše feminizam i njegove ideje na zabavan, nezahtevan način. Ovu svoju aktivnost shvatala je kao terapeutsku i relaksirajuću i za sebe samu, bez namere da bilo šta dokaže, niti da polemiše, već samo da se zabavlja:

„Ja provodim 90% mog dana zaronjena u akademskim mislima, ova stranica je istovremeno moja zabava i moj odušak. Takođe, na neki način ja ovde ismevam

i način na koji komunicira akademska zajednica, mi nekim ljudima zvučimo kao vanzemaljci, a kao šupci ostalima” (Feminist Ryan Gosling Blog).

Slika br. 2: „Hej, devojko. Ovo je bila teška nedelja, hoćeš li da ostaneš noćas da trljamo stomake jedno drugom i razgovaramo o Deridinoj politici polne razlike?”

(Izvor: Feminist Ryan Gosling Blog)

KOLIKO SU NOVE TEHNOLOGIJE DOBRE ZA ŽENE?

Odgovor na ovopitanje nije jednostavan ni jednoznačan, već je podložan različitim tumačenjima u zavisnosti od konteksta. Činjenica je da su nove tehnologije omogućile ženama da preuzmu kontrolu nad sopstvenom seksualnošću, da lakše i brže obavljaju različite poslove, te da iskoriste svoje pune potencijale. Stoga su mnoge feministkinje videle kiber-svet kao svet mogućnosti, u kome više neće biti starih podela (Haraway 1991) – rasa, klasa, nacija, religija, bračni status ostali su u prošlosti. U novom, virtuelnom svetu, ove podele i hijerarhije nemaju značaja – kiberprostor predstavlja novu obećanu zemlju za sve one koji

teže društvu ravnopravnosti. Za novu generaciju osnaženih, obrazovanih i (najčešće belih) privilegovanih žena, život i rad u virtuelnom svetu i nove (bio) tehnologije pojavljuju se kao prostori nove slobode i bezbrojnih mogućnosti. Nove tehnologije dovode u pitanje prosvetiteljsku podelu na razumnog čoveka i „nerazumne” mašine kojima on upravlja, ali i druge dualizme koji su duboko ukorenjeni u praksi i teoriji patrijarhata. Pre svega, na dihotomije između uma i tela, kulture i prirode, dobrog i lošeg, ja i drugog, civiliziranog i divljaka, stvarnog i pojavnog, celine i dela, tvorca i dela, istine i obmane, totaliteta i partikularnog, Boga i čoveka, aktivnog i pasivnog (ibid.).

U posthumanističkom svetu, gde pomenute razlike između uma i tela, i čoveka i Boga ne postoje, Haravej i druge kiber-utopistkinje tvrde da je kibernetički organizam – spoj čoveka i mašine – šansa da se deesencijalizuje iskustvo žene, da se razbije mit o ženskosti, konstruisan i determinisan najpre ženskim telesnim i seksualnim iskustvom (Lykee 2010). Pošto su i žena i ženskost takođe konstrukti, ne manje stvarni ili manje fiktivni od kiborga, ovaj novi identitet pogodan je da se objasni momenat u kojem se nalazi ženski pokret i feministička teorija 21. veka. Haravej „Manifestom kiborga” zapravo započinje polemiku sa spiritualnim ekofeminizmom i njegovom tehnofobičnošću: „žena je priroda” i njeno žensko iskustvo je iskustvo nasilja i eksploatacije prirode – ono što se dešava ženi u patrijarhatu i rodnim režimima dešava se prirodi u nerazumnom iscrpljivanju njenih resursa kroz konzumersku kulturu i neprekidni tehnološki „napredak”. Ekofeministkinje takođe smatraju da je tehnologija proizvod najčešće militarističkih istraživanja i dostignuća koja su doživela svoju komercijalizaciju i opštu upotrebu, i na taj način neodvojiva od patrijarhata (Popović 2011, 260–261).

Kritika kiberfeministkinja usmerena je i ka egzistencijalističkom i kasnije strukturalističkom feminizmu koji smatra da postoji imanentno i konstruisano žensko iskustvo. To specifično, žensko iskustvo može biti izgrađeno samo u odnosu žene prema normi-muškarcu kada je ona „drugi” – drugačiji i manje vredni subjekt, ili kroz samodefinisanje ženskosti, kroz telo, seksualnost i jezik. U slučaju kiborga i kibernetičkog organizma telo, seksualnost, reprodukcija, muškost ili ženskost, pa čak i jezik (koji više nije jezik znakova i zvukova, već jezik matematičke kombinacije bitova) sasvim su nebitni (Haraway 1991; Lykee 2010).

„Kiborg je biće post-rodnog sveta... ono nije opterećeno/ograničeno telesnošću, ne sanja o društvu koje je zasnovano na modelu nuklearne porodice, neće prepoznati Raj, čak i ako u njega uđe, nije nastalo iz blata i ne sanja o povratku u prašinu” (Haraway 1991, 151).

U konstruktu kiborga razlika između telesnog i netelesnog postaje suvišna. Znači, ako smo svi kiborzi, simbioze biološkog tela i mašine, onda više ne živimo u svetu podela, već svetu u kojem vlada informatička umreženost (Haraway 1991; Lykee 2010). Biologija više nije ženska sudbina, ona više nije samo materica i jajnik, ženka (Bovoar 1982, 29), jer telo žene i njena podređena istorijska uloga „drugog” zbog specifične reproduktivne uloge u informatičkom društvu su izmenjeni. Žena nikad nije bila sama po sebi subjekt: ni filozofski, ni kulturni, ni politički, ona je uvek bila „drugo” koje se vidi kao kopija, „drugo” u odnosu na „subjekt”, odnosno dogovorenu normu – muškarca. Kiborg menja žensko iskustvo na kraju 20. i početkom 21. veka, on ga zapravo potire i čini rodno neutralnim, jer u svetu gde organizam i mašina postaju jedno, žensko iskustvo više ne može biti isto (Kuni 1998; Lykee 2010).

Specifičnost ženskog iskustva kao što su trudnoća i rađanje, potpuno je redefinisana novim tehnologijama. Za prethodnu generaciju feministkinja pitanje rađanja bilo je pitanje izbora žene s kim, kada i koliko dece želi ili ne želi da ima, za kiberfeministkinje to nije dilema: zahvaljujući novim tehnologijama žena više uopšte ne mora da rađa. Tehnologija omogućava da fetus nastaju van materice, da decu rađaju majke surogati ili u budućnosti čak trudni muškarci. Time je žensko telo oslobođeno reprodukcije i ona može da postane kiborg (Braidotti 2002, 232).

Na samom početku ustanovljavanja kiberfeminizma kao pokreta, mnoge kiberfeministkinje su verovala da nove tehnologije otvaraju put za oslobođenje žena od muške dominacije ka egalitarnijem društvu. Smatrale su da je svet koji počiva na dihotomijama u kiber-prostoru neodrživ. U tom smislu, kiborg je upravo ono što uspešno briše i prelazi granice identiteta. Stvorena je nova kiber-utopija koja pruža nove mogućnosti umrežavanja i redefinisavanja ne samo tela, već i seksualnosti, reprodukcije, društva, identiteta (Lykee 2010). Dihotomije definisane u realnom svetu dobile su nova značenja u kiber-prostoru. Umesto izbora između privatnog i javnog, Haravej predlaže kiborg

državljanstvo, umesto reprodukcije – repliciranje, umesto predstavljanja – simulaciju, umesto seksa – genetski inženjering, umesto uma – veštačku inteligenciju (Haraway 1991). Umesto dihtomije priroda/kultura koju su feministkinje toliko kritikovale, jer su muškarci bili deo kulture i tehno-sveta, a žene deo prirode, imamo polja različitosti i preplitanja različitih identiteta u kibernetском prostoru.

Osim kreiranja nove slike o ženama i njihovog odnosa prema tehnologiji i novoj tehno-kulturi, za kiberfeministkinje, nove tehnologije su otvorile nove mogućnosti za žene u ekonomiji. Naime, u robotizovanoj i tehnološki vođenoj ekonomiji, čista fizička snaga više nije radna prednost muškaraca u okviru mnogih industrijskih grana i delatnosti. Proces proizvodnje je promenjen: fizička snaga prestaje da bude važna, prednost se daje preciznosti, brzini, sposobnosti komunikacije i interakcije sa drugima, što podrazumeva socijalne veštine koje su u većoj meri svojstvene ženama. To je omogućilo veće zapošljavanje žena u medijima, telefonskim prodajama, teleprodajama i slično.

Ni biološko telo više nije fiksirano i determinisano. Zahvaljujući novim tehnologijama, plastične operacije mogu ukloniti nepoželjne, neodgovarajuće delove našeg fizičkog tela, unaprediti ih i/ili izmeniti, ali i nadomestiti. Možemo ukloniti biološke karakteristike našeg polnog identiteta i uz hormonsku terapiju, postići saglasnosti sa našim rodnim identitetom. Kiber-prostor nam omogućava da kreiramo sopstvenu pojavu, da budemo neko drugi ili čak da uopšte ne budemo identifikovani kao ljudi, već kiborzi (ibid.).

Za kiberfeministkinje, nove tehnologije značile su dostupnost znanju i informacijama s jedne strane, a sa druge nove mogućnosti povezivanja žena. Umrežavanje feminističkih inicijativa na globalnom planu otvorilo je nove mogućnosti za širenje feminističkih ideja i prakse, ali i prikupljanja novca za te inicijative. Danas nema u svetu značajne feminističke organizacije ili inicijative koja nije prisutna na svetskoj mreži kroz interaktivne forume, organizovanje diskusija, razmenu informacija, potpisivanje onlajn peticija i hitne pomoći za organizacije u manje privilegovanim krajevima sveta (Filipovic 2013). Uostalom, praksa nehijerarhijskog ustrojstva mreže i nelinearnog već disperzivnog širenja znanja i informacija i jeste praksa delovanja feminističkih i ženskih organizacija. Feminističke ideje i prakse danas se šire ne samo

kroz zvanične internet stranice već i kroz blogove, Tviter, Fejsbuk, Jutjub (YouTube), kao slika, tekst i diskusioni forum. Demokratsnost i sloboda kiber-prostora, veruju kiberfeministkinje, u potpunosti je saglasnosti sa postojećim feminističkim praksama (Braidotti 1996; Vajlding 2004; Filipovic 2013).

Kritičarke ove „kiber-utopije”, međutim, nisu sasvim uverene u nabrojane prednosti kiber-sveta. Za njih, osnovno pitanje nije šta kiber-utopija nudi, već ko kontroliše kiber-prostor i njegove sadržaje i na koji način ovaj prostor reflektuje i čak produbljuje već postojeće socijalne, hijerarhijske i patrijahalne odnose moći u „stvarnom” svetu. Oslobođeno okova tela i telesnosti, rodnog i svakog drugog identiteta, kiborg zakoračuje u svoj posle-ljudski svet u kojem, nažalost, još uvek ne postoji ravnopravnost. Prvobitnu ushićenost prvih kiberfeministkinja, zamenila je kritika kiberfeminizma i njegove slepe vere u sveopšti napredak putem tehnologije. (Hughes 1999; Hughes 2000; Hawthorne 1999; Klein 1999). Iako nisu tehnofobične, najnovije kritike kiberfeminizma upozoravaju da je pristup novim tehnologijama, a posebno Internetu još uvek privilegija belih muškaraca. Neke teoretičarke, pre svega Sajdi Plant (Sadie Plant), smatraju:

„[O]d izuzetne je važnosti shvatiti da novi mediji postoje unutar socijalnog okvira koji je već ustaljen i ugrađen u ekonomsko, političko i kulturno okruženje, koje je još uvek duboko rasističko i pod muškom dominacijom” (Vajlding 2004, 88).

Još uvek postoji značajni rodni jaz u upotrebi novih tehnologija, posebno Interneta i društvenih mreža (Milojević 2009; Hausmann et al. 2011). Žene u manjoj meri upotrebljavaju kompjutere i ređe pristupaju savremenim komunikacionim tehnologijama. Ovaj jaz je manji što je društvo bogatije i razvijenije, i među korisnicama i korisnicima mlađeg uzrasta i višeg obrazovanja. (Bridging the Gender Digital Divide 2004; Jednake mogućnosti 2006a; Republički zavod za statistiku 2011a; Blagojević Hjuson 2012).

Osim nejednakosti u pristupu i dostupnosti novim tehnologijama, istraživanja pokazuju kako devojčice kompjutere i internet mnogo više i češće koriste kao alatku za učenje i komuniciranje, a dečaci za igranje (Republički zavod za statistiku 2011b; Shepherd 2012). Analizom sadržaja video igrice, može se zaključiti da su one uglavnom namenjene dečacima, njihovi junaci

su košarkaški i fudbalski igrači i timovi, antiterorističke jedinice, heroji koji spasavaju svet od različitih zala, i tek poneka junakinja (na primer, Lara Kroft). Sadržaji video igrice i drugih oblika zabave na internetu (elektronski časopisi, zabavni portali) u virtuelni svet unose sadržaje i rodne stereotipe realnog sveta, dodatno ih kreiraju i podstiču (Paasonen 2002; Williams 2012). Istraživanja, takođe, pokazuju da žene preferiraju manje nasilne video igre, sa junacima i junakinjama koje nisu rodno stereotipno pokazane i visoko seksualizirane (Hartmann and Klimmt 2006).

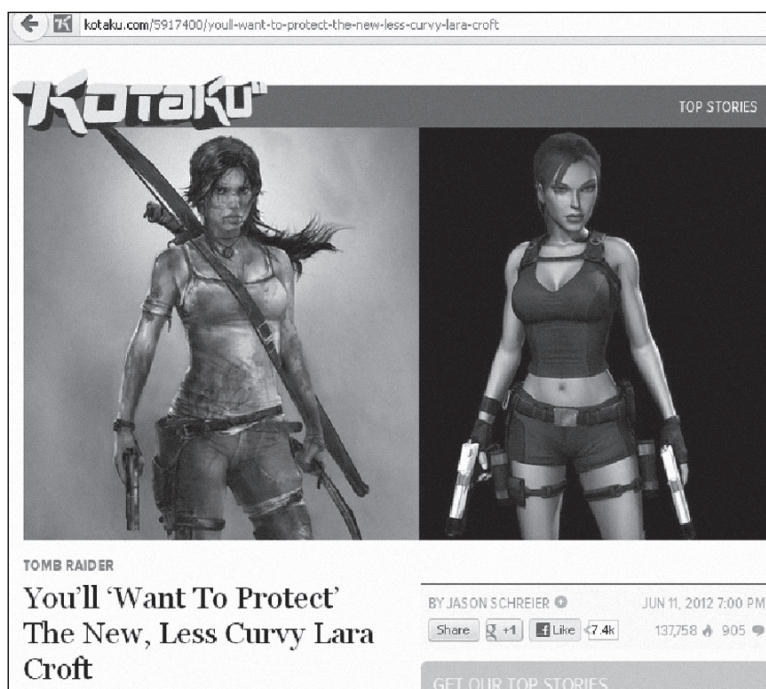
Iako žene sve češće upotrebljavaju kompjutere i internet kao sredstvo za učenje, rodni jaz i feminizacija u izboru zanimanja nije se smanjio (Republički zavod za statistiku 2011b; Blagojević Hjuson 2012, 40–46), tako da je žena i dalje znatno manje u visoko plaćenim poslovima u sektoru komunikaciono-informacionih tehnologija, a još uvek mali procenat studentkinja upisuje studije istih (The World's Women 2010; Hausmann et al. 2011; Republički zavod za statistiku 2011a). Korisnici i korisnice novih tehnologija u posle-industrijskom svetu su i dalje rasno i klasno podeljeni: 84% korisnika i korisnica je u zemljama Severne Amerike i Evrope, 69% su muškarci prosečne starosti od 33 godine, pripadnici srednje klase (Eisenstein 1998, 72–74).

Umesto da briše razlike, nova tehnologija konstruiše nove hijerarhije (imati informaciju odmah i prvi) i konstruiše društvene odnose moći i dalje na rasnoj, klasnoj i rodnoj osnovi. Dostupnost i brzina kojom se dolazi do novih i traženih informacija, nije dovela do lakšeg i bržeg širenja znanja. Informacija i znanje postali su roba i kao takvi izvori novih neravnoteža moći. Posedovati i kontrolisati pristup informacijama postalo je značajnije od same informacije. Informatička pismenost nije, nažalost, pitanje lične umešnosti ili talenta, već količine novca koji neko ima da odvoji za kupovinu uvek novih i „boljih” softvera i hardvera:

„Uprkos nejednakosti i možda čak zahvaljujući joj, kibernetički prostor predstavlja i funkcioniše kao novi, izmišljeni prostor za beg (od stvarnosti), obećanja i zaradu. Kiber-prostor je postao nova arena za osvajanje, prostor gde privatizacija otvoreno zavodi neke, dok istovremeno tiho kažnjava one koji su isključeni” (ibid., 74).

Suprotno verovanju kiber-utopistkinja da će ih kiber-prostor „osloboditi” telesnosti, nove tehnologije su donele novu, još veću opsjednutost telom. Farmaceutska i kozmetička industrija, plastična hirurgija, brojne metode podmlađivanja, ulepšavanja, normiranja tela prema određenim standardima doveli su do toga da „stvarno” žensko telo gubi na značaju u „stvarnosti virtuelnog sveta”, već je modifikovano prema potrebama prodaje proizvoda kozmetičke i farmaceutske industrije. Zahtev za večitom mladošću, zdravljem i lepotom, dovode mlade žene u stanje anoreksije i bulimije, a one starije postaju nevidljive u javnom životu (Wilding 2002). Kiber-junakinje i ženski *avatari* su seksualizirane i stereotipizirane predstave žena, koje i dalje predstavljaju seksualne objekte i služe da zadovolje ne samo želju igrača za virtuelnom avanturom, već i (najčešće njegovu) seksualnu fantaziju. Najdrastičniji primer je izjava tvorca i izvršnog producenta video igrice u kojoj se pojavljuje jedna od retkih virtuelnih junakinja Lara Kroft, da brutalna scena pokušaja njenog silovanja, omogućava igračima da se bolje identifikuju sa njom, da je posmatraju kao ranjivo ljudsko biće, i da dobiju želju da je zaštite, jer ona je „definitivno heroj, ali heroj kome treba zaštita” (Williams 2012).

Slika br. 3: „Poželećete da zaštitite novu, manje zaobljenu Laru Kroft”

(Izvor: Williams 2012)

Drugo pitanje koje je podelio feministički pokret u odnosu prema novim tehnologijama jesu prostitucija i pornografija. Prodaja ženskog i muškog tela radi seksualne eksploatacije nije ništa novo, ali nova je forma u kojoj se ona odvija. Dobrostojeći muškarci ne moraju da posećuju bordele i izlažu se očima javnosti, već mogu da putem interneta seks sa ženom kakvu žele upražnjavaju onlajn. Zbog toga je porno industrija jedan od najvećih ulagača u poslovanje i trgovinu na internetu generalno, kao i u njegovo usavršavanje i razvoj (Hughes 1999; Hughes 2000, 7). Prostitucija na mreži menja svoje oblike. Web portali kao, na primer, Neveste naručene putem pošte (Mail Order Brides Wait to See You) na kojima možete da izaberete nevestu na osnovu fotografije i ličnog profila, jesu putevi „uvoza” žena iz siromašnih i nerazvijenih zemalja u razvijene i bogate zemlje. Za nekoliko stotina dolara možete da dobijete kuvaricu, ljubavnicu i/ili suprugu koja ostaje u kući i rađa vašu decu, a ne bavi se karijerom. Većina ovih žena postaju žrtve nasilja i diskriminacije, i tretirane su kao roba koja ima cenu i rok trajanja. Pojava „novog ropstva” putem interneta, legalna je, za razliku od klasične trgovine ljudima. Zbog toga „[i]nternet kao komunikacijski medij sigurno bi postojao bez seks-industrije, ali internet industrija ne bi rasla i razvijala se do današnjeg nivoa – bez seks industrije” (Hughes 2000, 2).

Nove tehnologije, bez sumnje, nude bezbroj mogućnosti, ali i prepreka na putu ka društvu bez diskriminacije, a kiberfeminizam predstavlja najnoviju fazu u razvoju feminističke teorije i prakse. U budućnosti će feministkinje nastaviti da grade sigurne prostore na svetskoj mreži, da komentarišu i menjaju „stvarnost” virtuelnog sveta kritikujući nasilje i mušku dominaciju. Ali moraće i da produbljuju svoja znanja i veštine u pogledu upotrebe novih tehnologija i kombinuju strategije borbe protiv diskriminacije u kiberprostoru sa onom koja već postoji u stvarnom svetu (Fernandez and Wilding 2002, 21–26; Ćuzlan 2013).

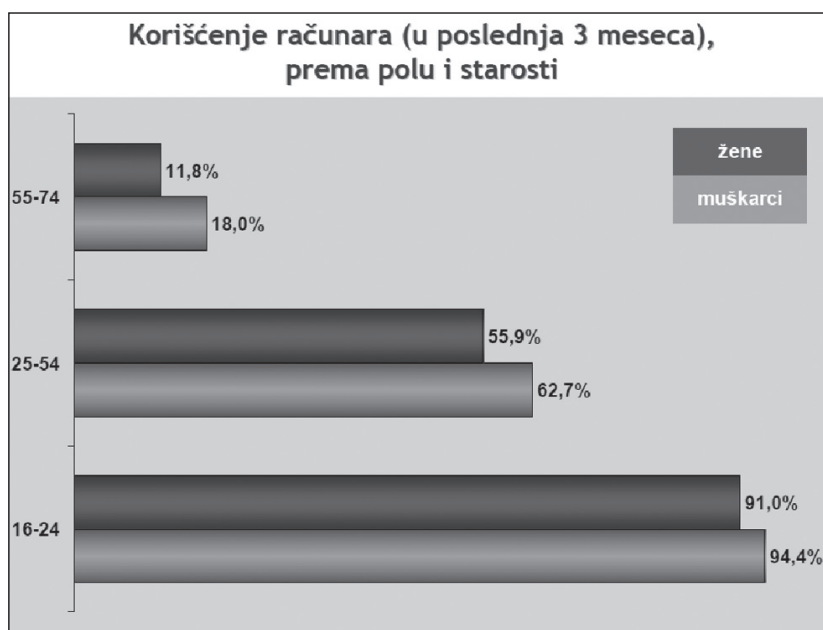
KIBERFEMINIZAM I FEMINIZAM NA DRUŠTVENIM MREŽAMA U SRBIJI

Ukoliko se na internet stranici pretraživača Gugl (Google), ukuca reč kiberfeminizam na srpskom i srodnim jezicima dobićemo samo 1.500

odrednica. Za istu reč na engleskom jeziku *cyberfeminism* pojaviće se preko 79.000 odrednica. Takođe, osim u dve knjige na temu studija roda (Milojević i Markov 2011; Zaharijević 2008) i tekstova u časopisu *Genero* i *Ženskim studijama*, kiberfeminizam nije zastupljena ni u jednom rečniku feminističkih termina ili rodne ravnopravnosti na srpskom jeziku (Mršević i dr. 1999; Jarić i Radović 2011). U ovim rečnicima ne postoji ni odrednica za pojam kiborg ili sajborg. To ukazuje na nedostatak kiberfeminističke literature. S druge strane, na osnovu statističkih podataka (Republički zavod za statistiku 2011b) i nekih istraživanja nevladinih organizacija (Jednake mogućnosti 2006a), može se steći utisak o odnosu žena prema primeni informatičkih tehnologiji u Srbiji.

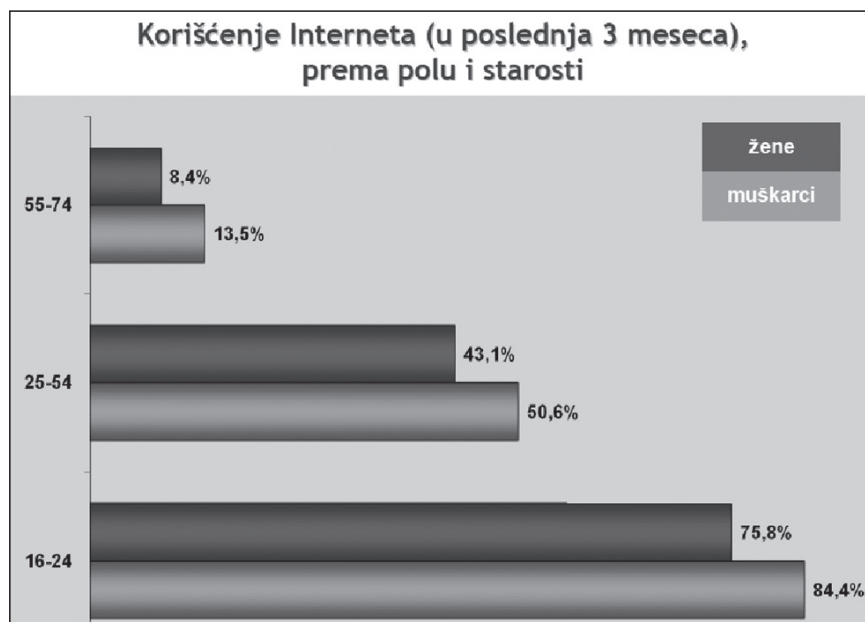
Prema statističkim podacima (Republički zavod za statistiku 2011b), još uvek postoji jaz u oblasti tehničkog i tehnološkog znanja između muškaraca i žena u Srbiji. U starosnoj kategoriji od 16 do 24 godine, žene i muškarci skoro u podjednako meri koriste računar, procenat muškaraca je neznatno veći (3%) (Slika br. 4), ali kada se radi o korišćenju interneta, razlika je skoro 10% (Slika br. 5) (Republički zavod za statistiku, 2011b). U oba slučaja, razlika raste sa starošću (slike br. 4 i 5).

Slika br. 4: Korišćenje računara (u poslednja 3 meseca), prema polu i starosti

(Izvor: Republički zavod za statistiku 2011b, 21)

Slika br. 5: Korišćenje interneta (u poslednja 3 meseca), prema polu i starosti

(Izvor: Republički zavod za statistiku 2011b, 26)

Istraživanje koje je 2006. sprovedla organizacija Jednake mogućnosti, koja se bavi rodnom analizom nacionalnih politika u oblasti inofmacionih tehnologija, na uzorku od 571 korisnika i korisnica interneta pet aktivnih provajdera u Srbiji pokazalo je da je razlika između korišćenja interneta među ženama i muškarcima, najniža u starosnoj kategoriji 18 do 25 godina, a očekivano najviša (iznad 50%) u starosnoj kategoriji iznad 50 godina. U istraživanju je čak 30,3% korisnica i 24,2% korisnika sa visokom stručnom spremom izjavilo da internet koristi isključivo radi posla. Oko 21% muškaraca internet koristi isključivo za zabavu (žena 15,2%) (Jednake mogućnosti 2006b).

Za potrebe sprovođenja *Strategije razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020. godine* (Strategija razvoja 2010), usvojenoj 2010. organizacija Jednake mogućnosti izradila je smernice, preporuke i indikatore za praćenje upotrebe interneta i savremenih komunikaciono-informacionih tehnologija iz rodnog ugla (Jednake mogućnosti 2006b), koje, nažalost, nisu ugrađene u *Strategiju*. Od šest prioriternih ciljeva u *Strategiji* nijedan se ne odnosi na smanjenje informatičkog jaza između žena i muškaraca. „Ranjive grupe” u okviru pristupa i upotrebe informaciono komunikacionih tehnologija (IKT), bez detaljnijeg navođenja ko su one, pominju se u odeljku 3.2. pod naslovom

„Informaciono komunikacione tehnologije u obrazovanju” gde je jedna od aktivnosti definisana kao „uključivanje društvenih grupa sa posebnim obrazovnim potrebama, što obuhvata sticanje znanja i veština iz oblasti IKT odraslih, koje nisu imali mogućnosti da ih dobiju” (Strategija razvoja 2010, 17).

Situacija nije bolja ni u pogledu zastupljenosti aktivnosti u vezi sa IKT navedenih u *Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti* (Uprava za rodnu ravnopravnost 2011). Informatička pismenost i pristup savremenim tehnologijama pominju se u oblasti koja se odnosi na unapređenje obrazovanja i predviđa dva strateška cilja. To su: 1. Podsticajne mere radi povećanja učešća žena u korišćenju informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) i 2. Razvoj sistema doživotnog učenja. U okviru prvog cilja predviđene su aktivnosti usmerene ka podizanju svesti žena o značaju IKT i sticanju znanja i veština u ovoj oblasti; obrazovanje nastavnica i učiteljica; otvaranje IKT punktova i drugo. U okviru drugog cilja su aktivnosti koje omogućavaju i povećavaju pristup IKT ženama iz različitih ranjivih grupa: Romkinjama, invalidkinjama, ženama sa sela (Nacionalna strategija 2011, 134–165). Jedna od aktivnosti sprovedenih u saradnji sa organizacijom Jednake mogućnosti u okviru drugog strateškog cilja jeste otvaranje nekoliko ITK klubova za žene na selu (Uprava za rodnu ravnopravnost 2011).

Takođe, internet stranice ženskih organizacija u Srbiji još uvek u veoma skromnom obimu prate savremene trendove u ovoj oblasti. Uz nekoliko izuzetaka, one su uglavnom statične, neažurirane, bez mogućnosti dvojezičnog i/ili višejezičnog pretraživanja. Na većini web stranica ne postoji mogućnost učestvovanja u forumima i preplate na imejl liste, postavljanja pitanja, pokretanja polemika i onlajn diskusija, kao ni linkova koji vode ka drugim organizacijama sličnog usmerenja (cf. Inđin 2007). Nešto bolja situacija je na društvenim mrežama, gde su organizacije aktivnije, postoji mogućnost razvijanja diskusija, otvaranja pitanja, sprovođenja *ad hoc* akcija i istraživanja. Ženske i feminističke organizacije (Centar za ženske studije u Beogradu, Ženski prostor, Ženska romska mreža, Ženska prava, Romkinje na Fejsu) aktivne su manje na Tviteru (Twitter), a mnogo više na Fejsbuku. Posebno je zanimljiva Fejsbuk grupa Žene sa Interneta čiji je glavni cilj

„da dovedemo u pitanje ženomrzačku kulturu i pokažemo kako neka od nastojanja II talasa feminizma ni do sada nisu probila ovu medijsku i

društvenu klimu. ... Žene sa Interneta postoje da bi štitile feministkinje koje će tek progovoriti onlajn. Onlajn je neka vrsta škole, treninga za ‚away from keyboard‘ (aktivnosti van tastature, u realnom svetu) i neke od naših članica intenzivno prolaze kroz taj proces osveščivanja za matrice patrijahalnog, seksističkog, homofobnog, rasističkog diskursa oko nas” (Ćuzlan 2013).

Tako su kiberfeminizam i njegove strategije parodije i humora shvaćene kao priprema za „aktivizam” van virtuelnog prostora, kao put kojim će mlađe žene ući u feminističku praksu i doživeti je kao deo svog generacijskog koda.

U okviru akademskih projekata koji za cilj imaju promovisanje feminističkih ideja i prakse u određenim oblastima, jeste i onlajn obrazovni projekat „Knjiženstvo – teorija i istorija ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915”, koji se sastoji od baze podataka i onlajn časopisa. Projekat predstavlja izuzetan napor da se ženska književnost na srpskom jeziku i kritički, feministički tekstovi u ovoj oblasti objave na jednom mestu, te da se oformi baza podataka o autorkama koja su pisale na srpskom jeziku do 1915. godine.

U Srbiji deluje i nekoliko imejl lista koje okupljaju aktivistkinje ženskog pokreta, kao što su Ženska romska mreža, Žene iz kruga, Mreža žena protiv nasilja i druge, ali je svakako najpoznatija imejl lista Ženska posla, koja sadrži oko 800 adresa.

Ova lista osnovana je 2001. po ugledu na Cik-Cak mrežu aktivistkinja u Hrvatskoj koja je omogućavala antiratnim aktivistkinjama i aktivistima da se međusobno povežu i sarađuju, i probiju medijsku i infomacionu blokadu u vreme ratnih sukoba na tlu bivše Jugoslavije. Lista služi za razmenu informacija i predstavlja „siguran prostor” za aktivistkinje u okviru ženskog pokreta, zatvorena je za muškarce, ne u smislu članstva, već u smislu slanja komentara. Prema rečima administratorke liste, Bobane Macanović od osnivanja liste razmenjeno je skoro 30.000 poruka, u proseku 250 mesečno. Među članicama liste

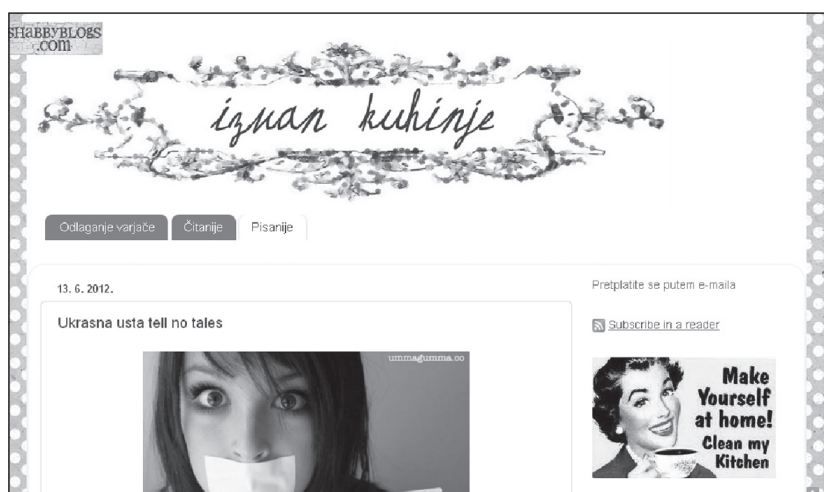
„ima i feminističkih filozofkinja i radnica i poslanica i državnih službenica i aktivistkinja, onih kojima je ova lista mala zajednica u kojoj ne moraju da budu u pravu da bi bile u pravu. Imati svest o tim različitostima to je naša politička odgovornost”,

kaže Bobana Macanović (u privatnoj imejl prepisci).

Nažalost, lista nije menjala način svog rada više od deset godina. Njoj se pristupa na osnovu preporuke jedne od članica, ali lista članica nije „javna”, tako da članice nemaju uvid u celokupno članstvo. Takođe, kao potencijalni forum za diskusiju, razmenu mišljenja i brzo organizovanje, lista bi morala da se inovira (Ćuzlan 2013). Inače, naziv Ženska posla nastalo je kao duhoviti i ironični odgovor na sintagmu „ženska posla” koja označava niže vrednovane, kućne poslove, i neka „druga posla” kao što je ogovaranje „što je svojstveno ženama”, itd.

Samostalni blogovi koji promovišu i popularišu feminizam su retki. Blog koji se izdvaja od drugih, pre svega, svojim konceptom, jer koristi sredstva kiberfeministkinja kao što su humor, ironija i samoironija, kako bi prezentovao i popularisao feminističke ideje i prakse u Srbiji, jeste blog Izvan kuhinje. Prema rečima autorke Ane Jovanović koja sebe naziva „kuvaricom, akademskom građankom”, ovo je blog na kojem će ona postavljati „prevode, kratke komentare i autorske tekstove”, sopstvene ili tuđe prevode. Sam naziv bloga Izvan kuhinje ukazuje na autorkin ironični osvrt na tekstove u medijima koji ženu vide u njenim stereotipnim ulogama, pa se tako na blogu uglavnom analiziraju tekstovi elektronskih izdanja novina i drugih medija koji imaju tzv. „ženske strane”, „zdravlje, lepota, seks”, „život” na kojima se iznose različite „istine” o muško-ženskim odnosima, stereotipi o muškosti i ženskosti, rezultati kvazi-istraživanja, ali i autorski tekstovi mnogih javnih autoriteta, najčešće muškaraca.

Slika br. 6: Naslovna strana bloga Izvan kuhinje

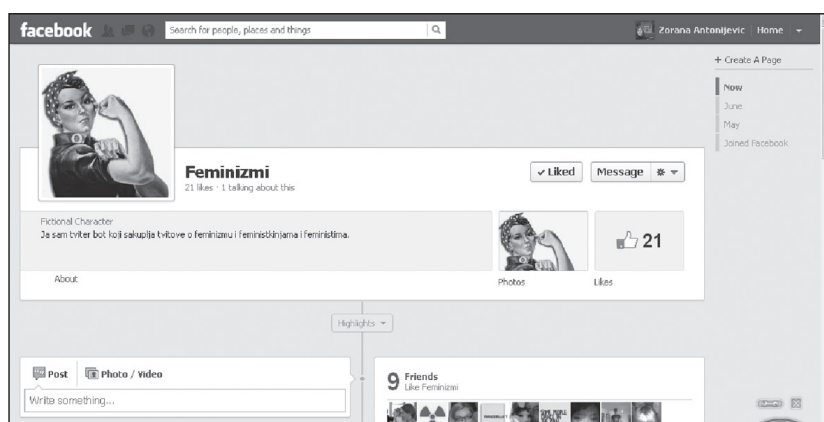
(Izvor: Blog Izvan kuhinje)

U cilju istraživanja postojanja kiberfeminističke teorije i prakse u Srbiji u martu 2012., uz tehničku podršku Sajber Vanderlast (Ćuzlan 2013), obavili smo mini-istraživanje o stavovima građanki i građana Srbije koji koriste društvene mreže, pre svega Tviter, o feminizmu. Napravljen je kompjuterski program koji je pretraživao tvitove (kratke poruke na društvenoj mreži koje ne prelaze više od 140 karaktera), sa ličnih, javnih naloga na društvenoj mreži Tviter na srpskom i srodnim jezicima i prikupljao one koji sadrže sledeće odrednice: *feminizam, feministkinje, feministi, feminističko, rodna ravnopravnost, rodna jednakost, polna jednakost, polna ravnopravnost*. Sav prikupljeni materijal bio je javno dostupan za analizu na Fejsbuk stranici Feminizmi. Putem te stranice, u toku trajanja istraživanja (mart–jun 2012.) mogle su se pratiti različite feminističke teme, članci o feminizmu, feministkinjama i srodnim temama na internetu, ali i mišljenja običnih korisnika o feminizmu i feministkinjama i rodnim temama sa Tvitera, s obzirom da

„feminizmi su posebno zanimljivi sa aspekta proučavanja mišljenja onih mladih žena i muškaraca kojima feministička teorija i praksa nisu jasne, imaju pogrešne ili nemaju nikakvih informacija o tome” (imejl prepiska sa Sajber Vanderlast, 12. juni 2012).

Prikupljene Tviter poruke (statusi) uglavnom su iznosile negativno određenje, osećanja ili mišljenje o feminizmu. Feminizam je okarakterisan kao agresivan pokret, koji ne poštuje i ne uvažava mišljenja i osećanja drugih, isključiv prema muškarcima, lepim ženama ili manje privilegovanim ženama. Najradikalnija je bila izjava „Feminizam... I onda je sve krenulo naopako...”

Slika br. 7: Naslovna strana Fejsbuk stranice Feminizmi

(Izvor: Stranica Feminizmi – Facebook)

Nešto je manje bilo pozitivnih komentara, koji feminizam vidi kao napredan pokret, koji se bori protiv mizoginije i za ravnopravnost žena. Drugi termini, kao što su rodna ravnopravnost, rodna jednakost, polna jednakost zastupljeni su sa veoma malo tvitova i to uglavnom kao oni koji su prenosili vesti o nekim događajima, tekstovima ili pojavama. Tvitove protiv feminizma podjednako su postavljali i žene i muškarci. Oni tvitovi koji su iznosili pozitivne stavove o feminizmu i feministkinjama uglavnom su podsećali na borbu žena za pravo glasa, slobodu kretanja, slobodu izbora životnog partnera, slobodu (ne)rađanja. Nije bilo tvitova koji bi upućivali na pitanja rodne ravnopravnosti kao zakonskoj i strateškoj obavezi države. To navodi na zaključak da poboljšanje položaja žena i rodna ravnopravnost nisu aktuelne političke teme, iako je veliki broj političara i političarki aktivan na ovoj društvenoj mreži (Tviter).

UMESTO ZAKLJUČKA ILI „ZAŠTO JE KIBERFEMINIZAM DOBAR ZA SVE”

Pored svih izazova sa kojima se susrećemo u „virtuelnoj stvarnosti” društvenih mreža i na internetu (krađa identiteta, praćenje i seksualno uznemiravanje i drugo), društvene mreže su, kao i internet, neizmerni izvor mogućnosti, pre svega za popularizovanje feminističkih ideja i prakse, međusobno udruživanje žena i menjanje slike koju feminizam ima u društvenoj javnosti, stvaranje interaktivnog, izazovnog i dinamičnog prostora za diskusiju, razmenu informacija i podršku. U Srbiji takve inicijative postoje, ali ih još uvek nema dovoljno. Takođe, nedovoljno je urađeno da različite usluge i informacije koje su od interesa za žene, budu digitalizovane, dostupne onlajn ili putem mobilnih telefona. To su, pre svega, dostupnost različitih servisa – od praćenja trudnoće i brige o bebama, do onlajn savetovaništva za žene različite seksualne orijentacije, ili onih servisa koji omogućavaju pristup službama zaštite u slučaju seksualnih napada, i drugo.

Danas je pitanje pristupa novim tehnologijama za sve pitanje koje država mora da rešava strateški i multisektorski. Istovremeno, moramo voditi računa da ozbiljan napredak na polju informaciono-komunikacionih tehnologija ne ostavi iza sebe one koji su ranjivi. Stoga je neophodno da se sprovodi *Strategija za unapređenje položaja žena i rodnu ravnopravnost*, ali i da se mnogo više

aktivnosti u ovoj oblasti predvidi u nekom novom akcionom planu. Takođe, potrebno je izgraditi mehanizme koji omogućavaju efikasnu zaštitu, posebno žena, ali i dece, od eksploatacije, seksualnog i fizičkog uznemiravanja i svih drugih oblika nasilničkog ponašanja u realnom i u virtuelnom prostoru. S obzirom da virtuelni svet odslikava stanje stvari u stvarnom svetu, progres u jednom ne može se desiti bez napretka u drugom, odnosno da parafraziramo jednu od kritičarki preteranog oduševljenja nekih feministkinja novim tehnologijama, patrijarhat neće nestati ako bih ja radije bila kiborg nego boginja (Klein 1999). On može da preuzme nove forme, sredstva i načine borbe, ali sadržaj će uvek biti isti: isključivanje i zanemarivanje „drugog”.

Kiberfeminizam i njegove strategije humora, ironije, samoironije i pastiša dobra su polazna osnova da se manifestacije patrijarhata učine manje monumentalnim, manje nepromenljivim i nezamenljivim. Ipak, to svakako nije dovoljno. Neke od stalnih feminističkih strategija za poboljšanje položaja žena i u kiber-prostoru biće i ostaće relevantne. Pre svega, povećanje broja žena u IT sektoru i to na pozicijama moći i odlučivanja. Zatim, stalno preispitivanje sadržaja Interneta i preispitivanje koristi i štete koje žene mogu imati od novih tehnologija. A što se tiče kiberfeminizma,

„Kiberfeminizam treba da promoviše kulturu zabave i afirmacije. ... U današnje vreme, žene treba da prihvate igru u kiber-prostoru samo da bi bile sigurne da džojstik kauboja kiber-sveta neće izazvati novu diskriminaciju pod maskom raznovrsnosti” (Braidotti 1996, 13).

Vreme je da prihvatimo komunikacione tehnologije kao sredstvo koje olakšava život, kao pomagalo u komuniciranju i građenju mreža. Tu kiberfeminizam može mnogo toga da ponudi u teoretskom i praktičnom smislu. Kao spoj naizgled nespojivog, on je otvorio nove stranice u istoriji feminizma.

LITERATURA

- Andermahr, Sonya, Lovell Terry, and Wolkowitz Carol. 1997. *A Concise Glossary of Feminist Theory*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Bok, Gizela. 2005. *Žena u istoriji Evrope*. Beograd: Clio.

- Bovoar, Simon de. 1982. *Drugi pol I*. Beograd: BIGZ.
- Braidotti, Rosi. 1996. „Cyberfeminism with a difference.” http://www.let.uu.nl/womens_studies/rosi/cyberfem.htm
- Braidotti, Rosi. 2002. *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*. Cambridge: Polity Press.
- Bridging the Gender Digital Divide, A report on Gender and ICT in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. 2004. Bratislava: UNIFEM and UNDP.
- Ćuzlan, Jadranka. 2013. „Cyber Wanderlust: na Internetu je sajberpatrijarhalno, binarno, opozitno rodno i polno stereotipiziranje sveprisutno.” *LGBT – Prava.ba Web portal o pravima LGBT osoba u BiH*, 3. jul. <http://lgbt-prava.ba/cyber-wanderlust-na-internetu-je-sajberpatrijarhalno-binarno-opozitno-rodno-i-polno-stereotipiziranje-sveprisutno/> (Pristupljeno 24. jula, 2013.)
- Department of Economic and Social Affairs. 2010. *The World's Women 2010 - Trends and Statistics*. ST/ESA/STAT/SER.K/19 http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/Worldswomen/WW_full%20report_color.pdf (Pristupljeno 2. juna, 2012.)
- Eisenstein, Zillah. 1998. *Global Obscenities: Patriarchy, Capitalism, and the Lure of Cyberfantasy*. New York: New York University Press.
- Fernandez, Maria, and Faith Wilding. 2002. „Situating Cyberfeminisms.” In *Domain Errors: Cyberfeminist Practices!*, eds. Maria Fernandez, Faith Wilding, Michelle M. Wright, 17-28. New York: Autonomedia. http://www.refugia.net/domainerrors/DE1a_situating.pdf
- Filipovic, Jill. 2013. „Where Were Today's Digital Feminists in 'Women Who Make America?'” *The Guardian*, February 27. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/feb/27/women-who-make-america-digital-feminists> (Pristupljeno 24. jula 2013.)
- Haraway, Donna. 1991. *Simians, Cyborgs, and Women – The Reinvention of Nature*. London: Routledge.
- Hausmann, Ricardo, Laura D. Tyson, and Saadia Zahidi. 2011. *The Global Gender Gap Report 2011*. Geneva: World Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2011.pdf
- Hawthorne, Susan. 1999. „Cyborg, Virtual Bodies and Organic Bodies: Theoretical Feminist Responses.” In *CyberFeminism: Connectivity, Critique and Creativity*, eds. Susan Hawthorne and Renate Klain, 213–249. North Melbourne: Spinifex Press.

- Hejvud, Endru. 2005. *Političke ideologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Hjusion Blagojević, Marina. 2012. *Žene i muškarci u Srbiji – šta nam govore brojke*. Beograd: UN Women. http://www.unifem.sk/uploads/doc/Zene_i_muskarci_u_Srbiji.pdf
- Hughes, Donna. 1999. „The Internet and the Global Prostitution Industry.” In *CyberFeminism: Connectivity, Critique and Creativity*, eds. Susan Hawthorne and Renate Klain, 157–184. North Melbourne: Spinifex Press.
- Hughes, Donna. 2000. „The Internet and Sex Industries: Partners in Global Sexual Exploitation.” *Technology and Society Magazine* Spring: 334–341. http://www.cwr.uwa.edu.au/~jimberger/Resources_Climate_Eco_Wealth_Env/Resources_CC_R_C_O/References/00787355SexIndustry.pdf
- Indin, Ivana. 2007. „Analiza Web sajtova ženskih nevladinih organizacija u Srbiji i Bosni i Hercegovini.” Seminarski rad. Univerzitet u Novom Sadu – Univerzitetski centar za rodne studije. http://www.zenskestudije.org.rs/00_aktuelnosti/kako_web_sajt_promovise_zene.html
- Jarić, Vesna, i Nadežda Radović. 2010. *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung.
- Jednake mogućnosti. 2006a. *Ravnopravno u informaciono društvo – smernice, kontrolne liste i primeri dobre prakse rodne ravnopravnosti*. Beograd: Jednake mogućnosti i Akademska misao. <http://www.e-jednakost.org.rs/download/Smernice.pdf>
- Jednake mogućnosti. 2006b. *Ravnopravno u informaciono društvo – Zbornik tekstova*. Beograd: Fond za otvoreno društvo. <http://www.e-jednakost.org.rs/download/Zbornik.pdf>
- Klein, Renate. 1999. „The Politics of CyberFeminism: If I’m Cyborg Rather than a Goddess Will Patriarchy Go Away?” In *CyberFeminism: Connectivity, Critique and Creativity*, eds. Susan Hawthorne and Renate Klain, 185–207. North Melbourne: Spinifex Press.
- Kuni, Verena. 1998. „The Future is Femail – Some Thoughts on the Aesthetics and Politics of Cyberfeminism.” In *First Cyberfeminist International: A Reader*, eds. Cornelia Sollfrank and Old Boys Network, 13–18. Hamburg: OBN. http://www.kuni.org/v/obn/vk_cfr_01.pdf
- Kupczak, Tania. 2002. „So You Wanna Be a Cyborg Mommy? Queer Identity and New Reproductive Technologies.” In *Domain Errors: Cyberfeminist Practices!*, eds.

- Maria Fernandez, Faith Wilding and Michelle M. Wright, 179–186. New York: Autonomedia. <http://www.refugia.net/domainerrors/>
- Lykee, Nina. 2010. *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*. New York, London: Routledge.
- Lykee, Nina, and Rosi Braidotti, eds. 1999. *Between Monsters Goddesses and Cyborgs: Feminist Confrontations with Science, Medicine and Cyberspace*. London: ZED Books.
- Milojević, Ivana. 2009. „Kakva nam se budućnost predskazuje: odgovor ‚sajberfeminizma‘ na ‚sajberpatrijarhat‘.” *Kultura* 154: 14–40.
- Milojević, Ivana. 2011. „Tri talasa feminizma, istorijski i društveni kontekst.” U *Uvod u rodne teorije*, ur. Ivana Milojević i Slobodanka Markov, 27–37. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Mršević, Zorica, i dr. 1999. *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd: IP Žarko Albulj.
- Paasonen, Susanna. 2002. „The Woman Question: Addressing Women as Internet Users.” In *Domain Errors: Cyberfeminist Practices!*, eds. Maria Fernandez, Faith Wilding and Michelle M. Wright, 89–108. New York: Autonomedia. <http://www.refugia.net/domainerrors/>
- Popović, Dragana. 2011. „Ekofeminizam.” U *Uvod u rodne teorije*, ur. Ivana Milojević i Slobodanka Markov, 255–265. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Republički zavod za statistiku. 2011a. *Žene i muškarci u Srbiji 2011*. Beograd: Republički zavod za statistiku. http://www.gendernet.rs/files/RR_u_brojkama/ZeneIMuskarci.pdf
- Republički zavod za statistiku. 2011b. *Upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji: domaćinstvo, pojedinci, preduzeća*. Beograd: Republički zavod za statistiku. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2011/pdf/G20116005.pdf>
- Shepherd, Jessica. 2012. „Geek’ Perception of Computer Science Putting off Girls, Expert Warns.” *The Guardian*, January 10. <http://www.guardian.co.uk/education/2012/jan/10/fewer-girls-taking-computer-science>
- Službeni glasnik Republike Srbije. 2010. *Strategija razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020. godine*. 51/2010. Beograd: Službeni glasnik.
- Tuhus Dubrow, Rebecca. 2007. „Designer Babies and the Pro-Choice Movement.” *Dissent Summer*: 37–43.
- Uprava za rodnu ravnopravnost. 2011. *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i rodnu ravnopravnost i Akcioni plan za sprovođenje nacionalne strategije za*

poboljšanje položaja žena i rodnu ravnopravnost. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike.

Vajdling, Fejt. 2004. „Gde je feminizam u sajberfeminizmu.” *Genero: časopis za feminističku teoriju* 4/5: 85–92.

VNS Matrix. 1991. „Cyberfeminist Manifesto for the 21st Century.” *VNS Matrix*. <http://www.sysx.org/gashgirl/VNS/TEXT/PINKMANI.HTM>

Walmart, Jenny. 2003. „Cyberculture.” In *A Concise Companion to Feminist Theory*, ed. Mary Eagleton, 205–235. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

White, Hilary. 2010. „China Admits Massive Gender Imbalance from One Child Policy.” *LifeSiteNews*, January 11. <http://www.lifesitenews.com/news/archive/ldn/2010/jan/10011104> (Pristupljeno 15. juna 2012.)

Wilding, Faith. 2002. „Rant of the Menopausal Cyborg.” In *Domain Errors: Cyberfeminist Practices!*, eds. Maria Fernandez, Faith Wilding and Michelle M. Wright, 269–276. New York: Autonomedia. <http://www.refugia.net/domainerrors/>

Williams, Mary Elizabeth. 2012. „Lara Croft Battles Male Jerks.” *Salon*, June 14. http://www.salon.com/2012/06/14/lara_croft_battles_male_jerks/singleton/ (Pristupljeno 14. juna 2012.)

Zaharijević, Adriana, ur. 2008. *Neko je rekao feminizam*. Beograd: Žene u crnom, Ženske studije i Rekonstrukcija Ženski fond.

Web stranice, blogovi i onlajn grupe

Autonomni ženski centar

<http://www.womenngo.org.rs/>

Centar za ženske studije

<http://zenskestudie.edu.rs>

Feminist Ryan Gosling Blog

<http://feministryangosling.tumblr.com>

Feminizmi

<http://www.facebook.com/pages/Feminizmi/377875692231361>

Fuck Yeah! Ryan Gosling Blog

<http://fuckyeahryangosling.tumblr.com/>

Izvan kuhinje – Blog

<http://izvankuhinje.blogspot.com/>

Old Boys Network

<http://www.obn.org/>

Romkinje na Fejsu

<http://www.facebook.com/pages/Romkinje-na-Fejsu/136926299686041>

ZaMirNet

http://www.zamirnet.hr/novaverzija/public_html/?page=index

Žene sa Interneta

<https://www.facebook.com/ZeneSaInterneta>

Ženska prava

<http://www.facebook.com/ZenskaPrava>

Ženska romska mreža

<http://www.facebook.com/profile.php?id=100001016091427>

Ženski prostor

<http://www.facebook.com/zenski.prostor>

Primljeno: 14.12.2012.

Prihvaćeno: 08.09.2013.

Cyberfeminist Strategies: Presence of Feminism on Social Networks in Serbia

ZORANA ANTONIJEVIĆ

University of Novi Sad

Association of Centres for Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies and Research –
ACIMSI, Centre for Gender Studies

Summary: From the Industrial Revolution to the present day, technological development affects the general social development, the conditions in which women and men live, and social theory and practice. Starting from the significant pharmaceutical breakthroughs, via the regular household appliances, to the emergence of new means of communication and transportation, technological advances are changing the ways in which people think, what they do, how and with whom they are interact, when and how to conduct business, friends, and even sex. Dissemination of knowledge and information, thanks to technology, has also become faster, more accessible, but also more dangerous (for example, when it comes to cyber crime and other types of misuse of information or public and private data). New technology, especially the emergence of the World Wide Web, and then social networks such as Facebook and Twitter, have had a dramatic impact on social theory, and in particular the practice of feminisms. This paper will deal with the definition, theoretical framework and practice of cyberfeminism, its influence on contemporary feminist theory and practice, as well as the relationship of feminism and modern technology. Also, this article will briefly touch on cyberfeminist practice in Serbia, especially those that contribute to the spread of feminist ideas to a wider audience and users.

Key words: feminism, cyborg, cyberfeminism, social networks